

9 Postludium: Før den forlængede spilletid

Af Lejf Moos

Indledning

Vi har i de foregående kapitler analyseret en række glidninger i styringen af pædagogik og uddannelser. Vi har undersøgt, hvad der blev forandret, hvem der har taget initiativerne og hvem der har været berørt af dem, hvordan det er sket og hvorfor så mange i praksisfeltet og forskningsfeltet ikke registrerede det. Vi har brugt, valgt og kombineret og udviklet teorier og begreber til at skærpe opmærksomheden – både på glidningerne og af vor begrænsede syns- og opfattelseskapacitet. Vi har undersøgt styringen i og af folkeskolen, daginstitutioner, socialpædagogikken, universiteter og voksenuddannelser, og vi har anvendt og fokuseret teori om governance/styring, politisk teori og ny-institutionelle translationsteorier, som vi har suppleret med andre begreber og teorier. I dette kapitel vil analyserne af mødet mellem policy og praksis blive perspektiveret igennem opsummeringer af case-analysernes resultater, brug af og udvikling af teorierne og igennem en opsummerende diskussion, som må ses som foreløbigt afsluttet, men også som et oplæg til fortsatte undersøgelser uden for denne bog rammer, i 'den forlængede spilletid.'

Nogle forudsætninger for analyserne

Styringen af pædagogik og uddannelse kan ses som påvirkninger fra – og på – forskellige niveauer: transnationale agenturer, nationale beslutningstagere, lokale administratører og politikere, enkelte organisationer og disses aktører. I traditionel styringsforståelse ses denne række af institutioner ofte som en sammenhængende kæde af indflydelse fra toppen og nedad i hierarkiet, hvor sidste led, organisationerne og aktørerne, beskrives som modtagere af indflydelsen. De skal blot implementere de initiativer, som de overliggende lag foreskriver på den ene eller anden måde. De beskrives sjældent som aktive, autonome enheder eller subjekter med egne værdier og handlerum. Dette perspektiv kan være med til at sløre styringen, selvom det i sidste ende er aktørerne, der skal agere i praksis. I det følgende vil dette perspektiv blive forfulgt: hvordan hjælper

teorierne og begreberne os til at opfatte og forstå, hvilke træk i organisationernes strukturer eller kultur, der er indrettet til at registrere og omsætte udefrakommende idéer, og hvordan og hvorfor aktørerne er opmærksomme på eller ej, hvad de udsættes for, og hvordan kan de hjælpe os til at forstå, hvordan de kan agere på indflydelserne og deres egen situation.

Det vil sige at teorierne må hjælpe med at udarbejde redskaber til at se forskel på og i organisationer og aktører og ikke blot behandle dem som black boxes, ubestemte organisationer eller ubestemte aktører.

Dette perspektiv vil blive anvendt i analyserne af teorierne. Vi mener således at governance-teorier mangler et blik for agerende aktører, som må suppleres med f.eks. organisationsteorier og politiske-sociologiske teorier om politik-bearbejdning (policy enactment) eller med pragmatisk sociologisk arbejde med at finde aktørers værdier eller moral. På samme måde diskuteres den amerikanske ny-institutionelle teoris manglende fokus på de rejsende idéers modtagelse i organisationerne op mod den pragmatiske ny-institutionelle teoris fokus på organisationernes reaktioner, men også deres manglende blik på både organisationernes kapaciteter og på aktørerne. En væsentlig nyudvikling af ny-institutionel teori er den diskursive ny-institutionalisme, som har blik på både indhold i initiativerne, idéen, og på processerne hvor igennem idéerne søges spredt. Men også her bliver både organisationer og aktører noget uskarpe. I meningsdannelsesteori er der begreb for organisationer som organisering, men ikke begreb for magt og styring, så den må suppleres med kritisk meningsdannelsesteori.

Organisations- og aktør-perspektivet åbner for en diskussion af, hvem der kan registrere glidningerne: praktikerne eller forskerne? Kan man påstå, at vi som forskere indtager privilegerede – informerede - positioner, som gør at vi kan se fænomener, sociale konstruktioner, som berørte praktikere ikke kan se? Kan man påstå at udvikling af og brug af relevante begreber, teorier og iagttagelsespositioner kan medvirke til at både forskere og praktikere skærper deres opmærksomhed over for styringstiltag? Et kort svar på dette vil være, at aktøren i princippet er den eneste, der konkret ved, hvilke værdier og motivationer, der driver hende/ham. Men på et mere alment plan kan forskeren vide mere om, styringskonstruktionerne og om hvordan aktører i almenhed agerer, og forskningen kan udvikle redskaber til praktikerens refleksioner, som kan hjælpe med at fokusere opmærksomheden.

Sammendrag af analyserne

Governance analyser

I flere af kapitlerne bruges teori om og begreber fra governance teori (Dean, 1999/2006; Foucault, 2001/1978) som grundlag for analyserne. I Moos (2)¹²: *Fra en dannelsesdiskurs mod en læringsmålstyret diskurs*, er teorien udgangspunkt for en analyse af udviklingen af generelle diskurser fra en dannelsesdiskurs med vægt på sammenhængende undervisning for elevernes hele person udvikling, både fagligt, socialt og personligt, mod en læringsmålstyret diskurs med vægt på standarder for læringsudbytte, elevernes læring og sammenligninger af resultater. Analysen er tredelt med analyser af nedslag i uddannelsesstyrings historie som den første. Analysen med inspiration fra Foucault's genealogi (Foucault, 1972), viser tydelige sammenhænge mellem politiske tiltag over de seneste 40-50 år: der er således progression i statens styring af den offentlige sektor og dens institutioner siden moderniseringsinitiativerne begyndte i midt 80'erne, hvor er gennemgående begreb er kontraktstyring. Også styringen af skolerne viser en progression i udformningen af nationale mål og målinger. Det undrer således, at så mange praktikere og forskere var overraskede, da politikerne konstruerede lovene om læringsmålstyring. For der var jo mange, der i denne periode valgte at diskutere skole og uddannelse i filosofiske, idéhistoriske, psykologiske og pædagogiske termer og ikke i uddannelsesstyringstermer.

Analyserne i den anden delanalyse peger på, at styringen er lykkedes rimeligt godt fordi den er foregået gennem valget af 'løse koblinger' (loose couplings) som ledelse, soft governance og sociale teknologier. De er velegnede til at udøve magt på måder, som ikke opleves som magtudøvelse, men igennem governmentalitets formerne får organisationer og aktører til at påtage sig ansvaret for at levere det ønskede. Glidningerne viser sig i forståelsen af skolelederens opgaver og i magtformerne (mellem vejledende og obligatoriske) (hard og soft), i sprog og begreber og i brugen af sociale teknologier, præstations- og handleteknologier (Dean, 1999/2006).

Den tredje delanalyse peger på nutidige initiativer, som fører udviklingen hen imod mål- og kontraktstyring videre: behandlingen af uddannelse som en vare, de globale konsulenthuses aktiviteter med bl.a. brug af big data. Her peger analysen på glidning

---

¹² I dette kapitel markeres kapitelnumrene med (no)

på grund af at disse nye teknologier alle er globalt udbredte teknologier, som vi bruger i vor dagligdag, og derfor har vi en tendens til at fraskrive os magt-interesser.

Analyserne viser hvorledes institutioner og organisationer og 'aktører i almenhed' op gennem tiden har været uopmærksomme overfor mange af påvirkningerne, som således har fået lov til at flyve under radaren. Men det er i god tråd med governance logikkens fokus på den hierarkiske styring: fra stat til skole og lærere i almenheden, siger disse analyser ikke meget om, hvorledes initiativerne modtages og bearbejdes undervejs i sin rejse: Hvordan oplever og agerer aktørerne på idéerne? Er der f.eks. forskel på, hvordan ledere af organisationer og de ansatte reagerer? En teori, der beskæftiger sig med disse forhold: Policy Enactment, introduceres her:

Bearbejdning af policy

En grundforudsætning for at diskutere aktørernes handlen er, at de har handlerum: I løst koblede systemer, som nutidens politiske styringssystemer, governance systemerne, er magten ikke absolut i de vestlige, liberale samfund. Den bestemmer således ikke i detaljen, hvad aktørerne skal og må gøre. Den udstikker retningslinjer, som aktører kan handle inden for. En lovbestemmelse bevæger sig ikke automatisk fra folketing til aktører, men må fortolkes, forvaltet og bearbejdes undervejs gennem systemerne for at blive passet ind i praksis. Dermed får aktørerne en frihed, men en frihed, der er alt andet end bare frihed, men kan gøres til og udnyttes som en avanceret selv- og ledelsesteknologi (Dean, 1999/2006; Foucault, 2001/1978; Otto, 2006).

Ball mfl (Ball, Maguire, & Braun, 2012b) beskriver organisationers og aktørers arbejde med at fortolke retningslinjerne, forordningerne som en '*bearbejdning af policy*' (policy enactment) i en diskussion af implementeringsforskningen, som går ud fra, at skoler og andre organisationer blot fører politiske forordninger ud i livet, uden at ændre deres mål og virkemidler. Forordningerne er komplekse tekster, som indgår i diskurserne og de sociale teknologier, bliver medieret og videregivet i de konkrete organisatoriske kontekster, infrastruktur og kultur, til aktørerne, hvor de bliver fortolket og oversat, så de kan passe til praksis, situationerne og aktørernes world-views (Coburn, 2004, 2005). Bearbejdningen af retningslinjerne er således en menings-skabende og bearbejdende proces, hvor aktørerne i fællesskaber, interaktioner og i samarbejde producerer plausible meninger med forordningerne. Meninger, som passer til den konkrete praksis og de konkrete aktører. Disse processer er ikke enkle og ligetil, men de er komplekse og sam-

menvævede, for aktørerne indgår med forskellige kulturer, historier, uddannelser, traditioner og værdier i disse samspil, hvor de danner sammensatte og delikate netværk og konstellationer. Processerne sammenfattes således:

”Retningslinjer fortæller dig almindeligvis ikke hvad du skal gøre, de skaber omstændigheder, hvor en række muligheder for at beslutte, hvad man må gøre, er begrænset eller ændrede eller benævner særlige mål eller resultater. At føre forordningerne ud i praksis er en kreativ og kompleks proces. Bearbejdningsarbejdet har sine fornøjelser, tilfredshed og forførelser og for nogle personlige gevinster. Forordninger er fulde af følelser og psykosociale spændinger.” (Ball, s. 8)

Denne teori har fat i aktørerne, som en gruppe, en modtagende og bearbejdende almenhed af professionelle, som aktivt former og fortolker den eksterne indflydelse i bearbejdningen af retningslinjerne. Teorien kan diskuteres med Foucaults governmentaltets teori, der sætter perspektiv på friheden og kritisk peger på system-indflydelsens overmagt over aktørerne. Her knyttes governance aktiviteterne til aktørernes subjektivitet i en særlig magtteknologi, hvis formål er styring af menneskers selvstyring af deres eget liv og egen adfærd. Det er en magtform, der bygger videre på den i kirken gennem århundreder udviklede ledelsespraksis hvad angår individers og menigheder adfærd (Otto, 2006). Med andre ord er det menneskers indre styringsmekanismer, der styres, så de skal gøre bestemte ting, fordi de har lært at synes, det er det rigtige (Andersen & Born, 2001; Rose, 1999/1989).

Governmentalitetsteorien peger på at aktørerne tilegner sig og overtager, governance logikkerne, praksisformer og tænkning: De bliver personligt involverede med de styrende på nærmeste niveauer, f.eks. skolelederne, så de påtager sig ansvaret for opgaveudførelsen og for ledelse af egen praksis og tænkning, selvledelsen. Igennem den bløde styring og de sociale teknologier solidariserer de sig med styringen og dens virkemidler, hvorved de måske mister den kritiske distance til påvirkningerne, der kunne gøre dem opmærksomme på hvad de udsættes for.

Både bearbejdnings- og governmentalitetsteorien diskuterer aktørniveauet, men kommer kun i abstraktionerne videre fra almenheden og gruppen til individet. Dette skridt kan måske være et empirisk skridt: Undersøgelser af, hvorledes aktørerne tolker deres arbejdssituation og de motiver, der driver dem i bearbejdningen af såvel dagligdag som nye retningslinjer.

Blanding af governance og meningsskabelse

I Storgaard (3): *'High Stakes eller Low Stakes?'* undersøges glidningen mellem 'low stakes' og 'high stakes accountability' i kravene til offentlige uddannelsesinstitutioner: Inden for en ny-liberal kontrakt styring er der behov for at kontraktholderen stiller sig til ansvar for sin organisations resultater og der er behov for at styringen stiller dem til ansvar. Ansvarliggørelsen kan have forskellige former, hvor low stakes betyder, at der er få og måske ubetydelige sanktioner i tilfælde af manglende målopfyldelse, medens der i high stakes systemer kan regnes med stærke og ubehagelige reaktioner, som nedskæringer i de økonomiske tildelinger eller afskedigelser af ledere.

Udviklingen af disse sociale teknologier undersøges på flere niveauer. Først bruges de tre diskursive niveauer i teorien om diskursiv institutionalisme. På det første niveau, policy-niveauet handler det om midlertidige politiske idéer. På andet niveau, det programmæssige niveau, udformes idéer og retoriske strategier, der skal støtte policy implementeringen, som f.eks. forandringsdidaktiske eller pædagogisk forandring. På det tredje niveau, det filosofiske niveau, udformes værdimæssige antagelser for, hvad der kan betragtes som 'passende' inden for de eksisterende organisatoriske diskurser.

Da den diskursive institutionalisme ikke fanger udviklingen på det intersubjektive niveau andet i almenhed, vælger Storgaard at gennemføre empiriske undersøgelser af, hvordan idéer og diskurser formes igennem intersubjektive fortælseskonstruktioner baseret på meningsdannelsesteoriens og den kritiske meningsdannelsesteoris kernebegreber: plausibilitet, identitet og retrospektivitet. I undersøgelsen analyseres i detaljer observationsnoter fra skoler i de to politiske systemer, hvor aktørernes bearbejdning af retningslinjerne (policy enactment) viser, hvordan de meningsdannelsesprocesser, som skolelederne deltager i, udvikler sig til subjektiveringsprocesser med moralsk karakter. Det ses f.eks. i konstruktionen af diskursen om at formidle kravet om 'mådehold' og 'økonomisk ansvarlighed.'

I disse analyserne af empirisk materiale ses tydelige forskelle på aktørernes meningsdannelse, således at skolelederen, viceskolelederen, og lærerne producerer forskellige meninger og identiteter i de situationer, de sammen gennemlever. Her er der tydelige magt-markører på spil, således at man ser forskelle på den traditionelle opfattelse af low- og high stake ansvarliggørelse, hvor high stake betyder økonomiske eller ansættelses-sanktioner må omdefineres til også at kunne betyde nye sociale ordener for resultatopfyldelse, hvor det er den professionelle autonomi og frihed, der sætte på spil i nye

double-bind diskursordener. Det er igennem de moralske ansvarliggørelse, som kan sammenlignes med governmentalitetsformerne: ansvarstagen og selvledelse.

Eksempel fra (3) på analysestrategi

Teksten illustrerer, hvorledes perspektiver på analyserne knyttes sammen, så sammenhænge mellem niveauerne fremstår:

"Analytisk har jeg valgt at tage et mikro-processuelt afsæt i studiet af de diskursive meningsskabelsesprocesser i den kritiske diskursanalyse. Indenfor rammerne af et embedded cross-casedesign (Yin, 2013) som nationale policyscapes (Carney, 2008; Steiner-Khamsi, 2014) analyserer jeg produktionen af talt tekst i den sekventielle turtagning (Jordan & Henderson, 1995b; Norman, 1992) imellem skoleledere og medarbejdere i ledelsessituationer centreret omkring policy-enactment (S. J. Ball, 2012). Gennem analyserne af disse intersubjektive meningsskabelses- og magtprocesser af emiske data fra skygning af skolens formelle leder (Kristensen, 2016; McDonald, 2005; Moos, 2013a) bliver det muligt at forstå, hvordan meninger som diskurser og diskursive ordener konstrueres og rekonstrueres i det sociale felt. Det bliver i disse konstruktionsprocesser også muligt at se, hvorledes den sociale orden materialiserer sig igennem brugen af diskursiv magt i meningsskabelsesprocesser." (Merete Storgaard, her)

Kritik af den diskursive institutionalisme

Storgaards valg af tre forskellige teoribygninger: Governanceteori, diskursiv institutionalisme og meningsdannelsesteori, demonstrerer nogle af vanskelighederne man har, når man vil finde ud af, hvordan påvirkninger glider ind under aktørers bevidsthed. Governanceteorien bruges til at finde de brede, overordnede strukturer og den diskursive institutionalisme til at pege på flere faser i idéernes rejse fra overordnede, statslige retningsangivelser til organisation og aktører. Imidlertid kan man – i forlængelse af Storgaards analyser – også kritisere teorien for at fremstille organisationerne som ret tomme. I en diskussion mellem Stephen Bell (Bell, 2012) og Vivien Schmidt (Schmidt, 2012) peger Bell på at diskursiv institutionalisme mindsker institutionerne til en meget vag og næsten meningsløs rolle. Hun glemmer at pege på, hvad der konstituerer institutioner. Schmidt svarer at hun beskriver institutionerne som på samme tid begrænsende og fremmede meningsstrukturer, som opmærksomme og modtagelige aktører kan øve

indflydelse på igennem koordinerende diskurser, hvor de skaber og forandrer institutionerne. Hun understreger således, hvad Wahlström og Sundberg (Wahlström & Sundberg, 2017) skriver i deres introduktion til Schmidts diskursive institutionalisme: Det er bevidste aktører, der skaber motivationen for udvikling.

Schmidt understreger flere steder, at det er de bevidste aktører, der skaber diskurserne. Hermed mangler diskursiv institutionalisme begreber og redskaber til at fange påvirkninger af aktører og institutioner, som arbejder på ubevidste, uerkendte niveauer.

Emergerende og komplekse systemer og ny-institutionalisme

I Kofod (4): *'Daginstitutioner under forandring: Glidninger i organisation, ledelse og styring'* bruges Stacey's teori om emergens i komplekst adaptive systemer til at argumentere for, at forandringer ikke er resultater af overordnede planer, men som resultater af ukoordinerede aktørers beslutninger og handlinger på lokalt niveau og ud fra lokale, individuelle principper og rationaler. Forandringerne kan frembringe en fundamental ny orden, som ikke er forud planlagt, men et resultat af lokale konkurrencer og konflikter mellem strategierne. Kofod beskriver en række af sådanne forandringer i relation til daginstitutioner: fra opbevaring imod uddannelse med systematisk læring; institutionernes bæredygtighed (f.eks. professionalisme); ledelse får prioritet; institutionstyperne forandres. Ved alle eksempler peges på lokale forhold og på centrale retningsgivninger – politiske kompromisser - som årsager til forandringerne, som beskrives som glidninger fra en tilstand til en anden.

Disse analyser peger på en lang række forskelle i institutioners vilkår og reaktioner. Teorien kan altså skelne mellem dem, hvilket kan være en forudsætning for at lave fornuftige og relevante analyser af glidningsvilkår.

Ved brug af ny-institutionel teoris kernebegreber: rationalitetsmyten: vi handler ikke rationelt i overensstemmelse med givne mål, men i højere grad som resultater af rutiner og vaner, og de tre former for organisatorisk isomorfi. Den første er tvangsmæssig isomorfi, som forekommer, når der pålægges organisationen klart beskrevne retningslinjer, f.eks. om læring i daginstitutioner. Den anden er mimetisk isomorfi, som drejer sig om kopiering af andre organisationer, og den tredje er normativ isomorfi, som handler om at overføre normer og værdier for pædagogisk arbejde fra en organisation til en anden, f.eks. gennem uddannelse. Alle tre former bruges til analyse af forandringer på det lokale, organisatoriske niveau. Den tvangsmæssige isomorfi udspringer af lovgivning og

andre store reformer, om glidninger og emergens på det samfundsmæssige makroniveau.

Kapitlets hovedanalyser ligger på organisationsniveauet, men med tråde til det nationale niveauets reformer og lovgivning. Hovedforskellene mellem denne tilgang og en governance tilgang er, hvor kilderne til forandringer ses at udspringe: i det lokale, organisationerne, eller i det nationale og også de transnationale niveauer. Ingen af teorierne når i sig selv til analyser af og teori om aktørniveauer. Teorierne mødes i interessen for at finde sammenhænge mellem niveauerne.

Eksempel på argumentation fra (4)

Efter opsummering af glidninger i daginstitutionernes vilkår på pasningskulturen, på den pædagogiske autonomi, opbevaring af børnene, på bevillinger, på de aldersspecifikke institutioner, skriver Kofod:

”Vi har set, at disse glidninger dels ikke er sket ud fra en sammenhængende, overordnet masterplan, men snarere som en række konsekvenser af en række mere eller mindre ukoordinerede beslutninger og handlinger, som har skabt en indre dynamik, der passer med synet på udvikling og forandring som konsekvenser af individuelle agents beslutninger og handlinger. Disse beslutninger og handlinger har fået betydning for og påvirket de andre agenter, agenturers og institutioners handlinger og beslutninger og fået dem til på forskellig vis at reagere på og adaptere disse påvirkninger. Derved deltager disse agenter og agenturer og institutioner i nye konstellationer og nye påvirkninger, der skaber nye arenaer med nye beslutninger og handlinger og nye organisationsformer og logikker i feltet for daginstitutioner, som er en del af det større komplekse adaptive system, som den offentlige sektor udgør i Danmark.” (Klaus Kasper Kofod, her)

Kritisk diskursanalyse og transitionsteori

I Frørup (5): *'Fra relation til abstraktion? – om glidninger i socialpædagogisk arbejde'* anvendes kritisk diskursanalyse til at analysere glidningen i kravene til dokumentation i socialpædagogikken fra at være internt, omsorgs- og relations- baseret, mod at være generel, standardiseret og videnskabelig baseret. Igennem analyser af moderniseringen af den offentlige sektor og lovændringer op igennem nullerne ses en udvikling mod en ny-liberal, markeds- og konkurrence orienteret, evidensbaseret forståelse og strategi. Diskur-

serne ændrer sig fra at handle om bistand til at handle om service, fra en kvalitetsforståelsesdiskurs mod en kvalitetssikringsdiskurs. En udvikling, som også ses i de fleste analyser af andre sektorer og institutioner. Fairclough's teori om transitionsanalyse, analyse af overgange og forandring, inddrages og nuancerer og detaljerer diskursanalysen.

Diskursanalysen af lov- og policy suppleres med en analyse af sprogbrugen i det faglige tidsskrift, hvor evidensdiskussionen forsvinder over tid, og analyser af interviews med aktører, pædagoger om deres brug af dokumentation, giver nuancer til det samlede billede af de samtidigt eksisterende bevægelser i a) en intensiv offentligsektor-evidensdiskurs, b) en socialpædagogisk fagpresses diskurs, hvor evidensbegrebet forsvinder og erstattes med viden, og c) aktørers brug af begreberne, som ses som en rekontekstualisering, hvor evidens og dokumentation begrebernes oprindelige betydning ændres tilbage til kendt praksis.

Eksempel på analyse på rekontekstualisering fra (5)

"Gennem de interviews, der i undersøgelsen er foretaget med socialpædagoger fra to forskellige døgninstitutioner (Frørup, 2011), er det til en vis grad muligt at kaste lys på, hvordan nye interesser og rationaler er blevet operationaliseret ind i en socialpædagogisk kontekst og har skabt diskursive såvel som non-diskursive forandringer. Pædagogerne præsenterer her en verden, som rent praktisk læner sig op ad de dokumentationsmetoder, som de selv har konstrueret i henhold til den pågældende institutions kultur og struktur, brugergruppe og pædagogiske mål. Pædagogerne mener at dokumentation er vigtigt, men målet med dokumentation er at få dagligdagen såvel som den samlede sag til at hænge sammen samt formidle og udvikle viden, også på tværs af medarbejdergruppen (med deres skiftende arbejdstider). Eksterne dokumentationskrav, herunder kommunalt udviklede og standardiserede dokumentationsprogrammer, betragtes ikke som meningsgivende eller befordrende for den daglige og nære pædagogiske sammenhængskraft, men som et nødvendigt onde eller endog som spild af tid (Frørup, 2011)." (Anna Kathrine Frørup, her)

Soft Governance, Pragmatisk Institutionalisme og Policy Vinduer

I Larson og Cort (6): *'Soft Governance og voksenuddannelse – PIACC som eksempel'* bruges teori om Soft Governance i kombination med Røvik's pragmatisk institutionalisme og teori om Policy Vinduer og Policy Entrepreneur til at forklare, hvorfor resultaterne af

den første PIAAC (Programme for International Assessment of Adult Competences) ikke fik den offentlige omtale som forventet. PIAAC er fra OECD og EC tænkt som soft governance, der skal 'name' og 'shame' deltagere, som ikke hurtigt nok ændrer deres voksenuddannelse fra en dannelses- og kompetenceudviklingsdiskurs til en kompetenceudviklingsdiskurs. Danmark deltog kun i første omgang af undersøgelsen, og resultaterne vandt overraskende nok – måske fordi den var i fin overensstemmelse med fremherskende uddannelsespolitiske glidninger imellem diskurser - ikke stor genklang i uddannelsespolitikken. Denne effekt undersøges i analyserne med pragmatisk institutionalismes virusteori om modtagelse af eksterne idéer.

Da teorien ikke giver redskaber til at forstå, hvad der skal til for at en overførsel fra inkubationstiden kan ske, indføres teori om policy vinduer, som er situationer hvor det er muligt at koble problemer med løsninger og den politiske stemning, og policy entrepreneurs, som er politiske aktører. Analyserne undersøger nu, hvorfor det vindue, som PIAAC offentliggørelsen åbnede, ikke blev brugt, og hvorfor ingen policy entrepreneurs reagerede i offentligheden. Forfatterne har en tese om at grundskolepolitikken tog hele offentlighedens opmærksomhed i 2013. Nu har man imidlertid – i hvad der stadig ser ud som en inkubationsperiode - igangsat trepartsforhandlinger om reformering af voksenuddannelsesområdet, hvor PIAAC resultaterne indgår.

Blandingen af translationsteoriene i denne konkrete undersøgelse opfordrer til at forstærke undersøgelsen af de politiske interesser i den politiske offentlighed og i fagforeninger.

Eksempel på analyse af faglige foreningers oplevelse om policy vinduet

"Selv om PIAAC potentielt var et policy-vindue, der kunne have ført til, at voksenuddannelse som policy blev koblet med danskernes færdigheder som problem, og en politik om livslang læring, der i årene omkring årtusindeskiftet spillede en stor rolle, så var der i 2013 intet, der indikerede, at det skete. En mulig forklaring kan være fraværet af policy entreprenører, der så en interesse i at investere ressourcer i at fremme en bestemt voksenuddannelsespolitik, eller var i stand til at trænge igennem. Tre interview med udvalgte repræsentanter fra fagbevægelsen (Cort & Larson, 2016) indikerer da også, at de i hvert fald ikke har opfattet PIAAC som et policy vindue, de burde udnytte. 3F, der organiserer de kortuddannede, har dog forsøgt at bruge PIAAC som en løftestang for at fremme interessen for voksnes kompetencer i forhold til læsning. Det var desuden, som omtalt oven for,

blandt andet et indlæg fra 3F, der dannede grobund for flere af de artikler og debatindlæg, der fulgte på offentliggørelsen af PIAAC i 2013. Hverken 3F eller de andre organisationer, oplevede imidlertid, at PIAAC indebar noget nyt. I stedet bekræftede det, de allerede vidste og gjorde." (Anne Larsson & Pia Cort, her)

Ideational Institutionalism: Idéer, idé-netværk og oversættelse

I Degn (7): *'Idéers glidning og oversættelse i universitetssektoren'* udvikles og bruges teori om idéers betydning for politik og policy. Teorien foreslår at vi kan analysere og forstå udviklinger i politikker som glidende multidimensionelle forskydninger i uforudsigelige retninger, som bygger på tidligere idéer, så udviklingen ikke ses som brud eller omvæltninger. Idéerne er normative og kausale overbevisning, som konstruerer bestemte mål og midler i idénetværk: relationelle konstruktioner, hvor idéer får mening fra andre idéer og danner netværk, hvor den ene idé påvirker forståelsen af de andre. I disse processer, hvor idéer oversættes til brug i nye sammenhænge, ændres både idé og kontekst, således at de kommer til at 'passe til hinanden'.

Analysen er både interesseret i teksterne, idénetværkene, og de institutionelle kontekster, de oversættes til. I den konkrete undersøgelse af universitetssektoren ses policy dokumenter fra OECD og Danmark som idénetværk, som transformerer og oversætter idéer omkring universiteter over tid. Analysen undersøger således nedslag i udvikling i/af universitetssektoren i de seneste 30-40 år med transnational påvirkning og national lovgivning inden for en række temaer: universitetssystemets rolle, organisering og interne ledelse. Der peges i alle analyserne på en glidende udvikling af politikker, hvor nye idéer kobles på eksisterende idéer, som kun i nogen grad afhænger af/er formet af de transnationale idéer, men i højere grad bygger på etablerede idénetværk. Udviklingen kommer derved til at se ud som 'naturlige' skridt, man måske ikke registrerer helt så tydeligt.

Eksempel på glidningers funktioner fra (7)

"Argumentet er at nationale reformer vil antage forskellige former, da de er påvirket af en distinkt idé-strømning, som påvirker hvilke oversættelser det er muligt at foretage og hvordan. Dette fremhæver behovet for at se nærmere på enkelte reformer og det idémæssige setup som de indgår i. Glidninger kan i denne sammenhæng, som beskrevet tidligere, forstås som multiple og multi-dimensionelle forskydninger i mange og uforudsigelige retninger. Som analysen har vist kan de

forandringer, som af mange i tiden blev forstået som brud og monumentale skift i forståelser, også forstås som gradvise forskydninger over tid, som "naturliggør" bestemte problemløsninger og policy-tiltag. Disse glidninger over tid er dermed det som *muliggør* bestemte oversættelser, som måske nok på et tidspunkt opleves som brud, men i virkeligheden har været længe undervejs." (Lise Degn, her)

Pragmatisk tilgang til aktørperspektiver

I (8) Kierk, Nielsen og Sommer: *'Pragmatisk tilgang til organisationsforskning – glidning i et aktørperspektiv'* bruges og udvikles pragmatisk sociologisk teori sammen med governance teori til at analysere, hvorledes skoleledere argumenterer, retfærdiggør, og kritiserer glidende opfattelser af kvalitet i uddannelsespolitikken. Den pragmatiske sociologi distancerer sig fra post-strukturalismens (f.eks. Bourdieu) fokus på magtstrukturer og forskningens muligheder for at indtage privilegerede, generaliserende positioner, hvor de i modsætning til de sociale aktører, kan se 'sandheden' om sociale relationer. Denne sociologiske kritik mener, at aktørernes legitimering/retfærdiggørelser bygger på en kritisk, moralsk dømmekraft, som teorien ønsker at udforske.

Ved at spørge til lederens forståelse af kvalitet, som et 'kritisk øjeblik' bliver de bragt til at reflektere over styringsinitiativerne og egne motiver til at tænke og handle, som de gør. Lederne trækker således på styrings-initiativerne fra forskellige styringsparadigmer, og de trækker i deres retfærdiggørelser, på deres moralske værdigrundlag, som teorien kategoriserer i 7 'værdiverdener.'

Det viser sig at skolelederne ikke alene funderer deres argumenter i forskellige værdiverdener, selvom det handler om de samme, nationale kvalitets-politiker, men også at de ofte funderer argumenterne i flere verdener samtidigt. Analysen viser således, at de seks skoleledere ikke udelukkende glider med udviklingen, men at de går i dialog med den og forholder sig kritisk til den skolepolitiske kontekst.

Eksempel på inddragelse af aktørperspektiver fra (8)

"Pragmatisk sociologi byder ind med én mulig teoretisk vinkel og metodologi til at forstå hvordan kvalitetsbegrebet oversættes i den enkelte skolekontekst. På den måde udfolder vi den mellemregning, der foregår, når skolelederne på hver deres måde afgør, hvilken kvalitetssituation der får adgang til netop deres skolekontekst og hvordan. Således får vi adgang til at forstå glidningsprocesser i en skolekon-

tekst. [...] Skolelederne deltager aktivt i og retfærdiggør forskellige situationer omkring det levede liv i folkeskolen. Skolelederne kan dermed ses som aktive deltagere i forhold til de skolepolitiske glidninger, som vi tidligere har beskrevet. Hvad der anses som kvalitet af de seks skoleledere er således ikke kun en oversættelse af pålagte kvalitetskrav, men en forhandling delvist initieret heraf, konstant igangværende og som kan variere fra situation til situation alt afhængig af skoleledernes moralske orientering. Vi hævder dermed, at den kvantificerbarhed, der gennem moderniseringen af den offentlige sektor er blevet den overvejende ingrediens, *ikke* tilføres den enkelte skole, uden at den har været i dialog med de grundlæggende værdier og moralske overbevisninger, som den enkelte skoleleder har opbygget (Kierk, Nielsen & Sommer, 2018). [...] Vi får dels mulighed for at forstå pluraliteten af retfærdiggørelser i en skolekontekst og dels indblik i de spændingsfelter eller former for inkohærens, som bliver den pris skolelederne må betale for at kunne legitimere skolen indadtil og udadtil i organisationen. Vi vil hermed hævde, at det bliver muligt for videnskaben at få øje på, hvordan aktørerne - her skolelederne - aktivt deltager i glidningsprocesser." (Josefine Kierk, Marlene Nielsen og Tina Sommer, her)

Fire niveauer i analyserne

Det tematiseres ofte i diskussioner af translationsteori, som vi også gjorde i Præludiet, hvilke niveauer de beskæftiger sig med. Således mener (Røvik, 2007, 2011) som nævnt, at den amerikanske ny-institutionalisme ikke interesserer sig for, hvem og hvordan idéer/policy-opskrifter når individniveauer. Denne del af kapitlet interesserer sig for at analysere, hvilke niveauer, idéerne når igennem brug af

- en simpel model af translations-niveauer: ¹⁾ idéernes indhold og ²⁾ udspring – idéernes vej igennem translations processer ³⁾ (glidningerne) – idéernes ankomst ⁴⁾ i organisationer og aktører,

I næste afsnit opsummeres case-analysernes fund på de fire niveauer ud fra de translations- og governance teorier, som kortfattet blev introduceret i præludiet. Interessant er blandt andet, i hvor høj grad forfatterne har oplevet behov for at supplere/udvikle disse teorier for dels at omfatte flere niveauer og for at fange glidninger.

Og interessant er, hvorvidt modtagerne ses som aktører, som har mulighed for at registrere eller ikke registrere forandringer eller som objekter for forandringer.

Alle case-analyserne tager udgangspunkt i governance-initiativer, for det var grundlaget for analyserne i vort projekt. Derudover anvendes både de translationsteorier, som blev introduceret i Præludiet og der tilføjes andre teorier.

- Moos (2): anvender blandt andet governance-teori i analyser, herunder teori om soft governance, kontrakter og sociale teknologier. Historiske diskursanalyser (genealogi-inspiration), bruges til at analysere translationernes idé: forandring af skolens grunddiskurs, deres udspring og processer i pædagogiske felter fra (trans-)nationalt niveau til organisationer og individer, men ikke til ankomsten. Den analyserer således ikke, hvad der kendetegner organisationer og aktørerne. Her fungerer governmentalitets-analyserne sig aktør reaktionerne, der ses som indoptagelse af selvstyringslogikker.
  - Tilføjet: Teori om policy enactment, som introduceres, peger ligeledes på aktørernes aktive bearbejdning inden for governance logikkerne.
- Storgaard (3): tager udgangspunkt i governance-aspekter om ansvarliggørelse med brug af diskursiv institutionalisme- og meningsdannelsesteorier. Forståelsen af ansvar glider fra transnationale niveauer over organisationsniveau til aktørniveau, ledere og medarbejdere. Analyser af relationerne og meningsdannelsen mellem aktørerne viser glidningerne fra low stake mod high stake ansvarliggørelse, men på nye områder.
  - Tilføjet: Analyser af magtrelationer på mikro-niveau, som peger på ikke nye glidninger i magtrelationerne mellem ledere og medarbejdere.
- Kofod (4): analyserer forandringer i daginstitutioner initierede af governance- og forandringsteori: Stacey's teori om emergerende og komplekse systemers ukoordinerede beslutninger og handlinger inddrages i en problematisering af governancesystemernes indbyggede hierarkiske grundlag. Forandringerne ses her som politiske, ukoordinerede kompromisser og dermed som glidninger fra en tilstand til en anden. Også ny-institutionalisme begreber: rationalitetsmyten, isomorfi, anvendes til nuancering/udbygning af teorien om emergerende og komplekse sociale relationer.
  - Tilføjet: Teori om emergerende, komplekse systemer, der peger på at governanceteoris hierarkiske forståelse ikke giver retvisende billeder af virkelighedens sociale relationer.

- Frørup (5): undersøger i sine analyser glidningen i den officielle governances kvalitets- og dokumentationskrav – fra kvalitetsforståelses- mod kvalitetssikringsdiskurser, igennem kritiske og historiske diskursanalyser på nationalt politisk og fagpresse niveau. Kvalitative analyser på aktørniveau viser, hvorledes aktørerne ikke blot indoptager de nye diskurser, men i høj grad fastholder tidligere værdier og normer.
  - Tilføjet: Teori om aktørers – fagpresse og pædagoger - værdimæssige baggrund, der peger på at grupper og aktører kan have aktive translationsfunktioner.

- Larson og Cort (6): tager udgangspunkt i soft governance analyser af PIACC. Her analyseres både idé – tanken om at sådanne internationale sammenligninger vil have umiddelbar politisk effekt – og glidningsprocessen, hvor denne effekt synes at blive forsinket ganske længe. Analyserne bygger på teori om pragmatisk institutionalisme og policy vinduer.
  - Tilføjet: Teori om policy vinduer, der peger på at den pragmatiske institutionalisme må suppleres med teori om policy vinduer og policy entrepreneurs for at fange en tilsyneladende stilsand i translationsprocesserne.

- Degn (7): analysegenstanden er her reformerne i universitets governancen. I stedet for at se de internationale, hierarkiske tendenser i governancen, analyseres med ideational institutionalisme idéstrømmene som glidende multidimensionelle forskydninger i uforudsigelige retninger. Processerne formes ikke blot af governance-initiativer, men også af eksisterende idéer.
  - Tilføjet: Ideational institutionalisme, der peger på at eksisterende og lokalt producerede idéer har stor betydning for translationerne.

- Kierk, Nielsen og Sommer (8): analyserer glidninger i uddannelsespolitikens kvalitetsforståelser og governanceformer. Ud over teori om governance-initiativerne inddrages aktørperspektiver i analyserne igennem anvendelse af pragmatisk sociologis teori om aktørernes kritisk-moralske dømmekraft igennem retfærdiggørelse og kritik på grundlag af individuelle værdiverdener. Analyserne peger således på mange komplekse sammenhænge mellem styring og skoleledernes argumentationer.

- Tilføjet: Pragmatisk sociologisk teori, der peger på at governance-idéer 'blandes' med aktørernes sammensatte og komplekse moralske dømmekraft i argumentationerne for translationer til praksis.

Fra hierarkisk policy mod aktøraktivitet

Et væsentligt perspektiv på governance og translation i uddannelsessektoren er, i hvor høj grad de kan siges at være demokratiske på de niveauer, analyserne studerer. Vi anfægter ikke en national regelsætning igennem lovgivning eller policy f.eks., men vi efterspørger en passende portion medbestemmelsesret på de lokale niveauer, i kommuner, på skoler, for ledere, medarbejdere og elever og transparente indflydelseskanaler fra transnationale agenturer og globalt marked.

Det gør vi ud fra en generel interesse i demokrati og også ud fra vor glidningsinteresse: Man kan næppe tale om en medbestemmelse eller en selvstændighed, hvis man ikke registrerer de forandringer, man udsættes for, men ubemærket glider ind i nye forhold eller relationer. Derfor skal aktørpositionerne undersøges nærmere.

Som nævnt kan man i arbejdet med governance- og translationsteori skelne mellem to perspektiver: et hierarkisk og aktør-perspektiv. Denne analytiske skelnen er baseret på forestillinger om demokratiske nationer, organisationer og relationer. Blandt andet i introduktionen til Ball m. fl. (2012a) (her) tages udgangspunkt i dette meget ofte diskuterede perspektiv, f.eks.: (Biesta, 2013; Blase, Blase, Anderson, & Dungan, 1995; Dewey, 1916/2005; Kemp, 2013; Louis, 2003; Moos, 2006, 2007, 2008).

En traditionel analytisk skelnen mellem translations- og organisationsformer og mellem aktører (f.eks. ledere og medarbejdere i organisationerne) kan man beskrive med inspiration fra (Hellesnes, 1976):

Følgagtig	– objektgjorte, passive, tilpassede inden for normer og regler
Selvledende	– fra governmentalitet: ledende indenfor rammer
Selvstændig	– autonome, politiske subjekter, agerer kritisk-politisk

Den traditionelle dikotomi mellem tilpassende og frigørende pædagogik og translation er her suppleret med indsigter fra governmentalitet-teori: selvledende, ansvarstagende inden for de strukturelle og normative-kulturelle rammer. Set med governance øjne viser en del af vore analyser, at det er en styringsform, der breder sig, blandt andet fordi soft governance opfordrer til medtænkning og –ageren, i konstruktion af diskurser og sociale teknologier, får større og større betydning i den offentlige sektor.

Selvledelse er et værdiladet begreb, som imidlertid ofte betegner en demokratisk praksis selv om rammer og mål er givet på forhånd og fra centralt/top hold, altså ikke er underlagt demokratiske beslutninger på aktørniveau. Der er ofte tale om en begrænset selvstændighed. Selvledelse handler om at implementere reguleringer ude/oppefra, sådan som det f.eks. er beskrevet i afsnittet om markedsgørelse i Præludiet. Her introduceres OECDs råd til regeringerne med vægt på decentralisering og på samme tid på styrkelse af den centrale styring. Tilsvarende logikker fungerer blandt andet i kontrakt- eller netværksstyring, i 'governing by numbers', og internationale sammenligninger.

Vore analyser spreder sig over flere niveauer: nogle studerer translationer i relation til organisationer: universitet, skoler, daginstitutioner, voksenuddannelse og faglige foreninger, medens andre inkluderer aktørerne: skoleledere og socialpædagoger. Forskellige teorier og analysemetoder bringes derfor i anvendelse: ny-institutionalisme (Amerikansk og pragmatisk, diskursiv og ideational); teori om emergerende og komplekse systemer og governance teori bruges på forskellige måder til analyserne af organisationers translationer. I relation til aktørniveauer bruges policy enactment, governmentalitets-, meningsdannelsesteori og pragmatisk sociologi.

Udgangspunktet for analyserne er som nævnt governance-idéer og –initiativer over for pædagogiske og uddannelsesorganisationer. Hermed lægges et hierarkisk perspektiv, hvor organisationer og aktører ses som følगतige. Imidlertid giver en del analyser andre billeder af stat-organisation-aktør relationerne: Teorien om emergerende og komplekse systemer (Kofod) og ideational institutionalisme (Degn) giver på forskellige måder billeder af et ikke-hierarkisk forandring, som glidende forskydninger. Her synes normalen at være glidninger: Organisationer og aktører samspiller på mange, ukoordinerede, måder i udvikling/forskydning af idéer, relationer og organiseringer.

Den måske reneste governance analyse, (Moos) producerer billeder af en ganske virksom styring, især på soft governance/socialteknologi området i governmentalitets-teo-

rien. Styringen virker faktisk igennem en inderliggørelse af logikkerne hvorved tolkningen og translationen af idéerne bliver personlige, men generelle i deres accept af underordningsforholdet mellem system og individ: selvledelse og ansvarstagen.

I analyserne af effekter af PIACC sammenligningerne (Larson og Cort) ses et billede af en kamp om indflydelse mellem politikerne og fagforeningen, som tilsyneladende lader sagen ligge i årevis, stik imod de styringsmæssige intentioner med denne type sammenligninger. I diskursanalyserne af glidningerne i kvalitetsdiskursen (Frørup) fremgår det, at fagforening og aktører på forskellig vis fortolker eller undlader at kommunikere politiske initiativer, som således forbliver næsten ineffektive.

I den anden ende af niveauerne, leder-medarbejder interaktionerne og lederes argumentation/retfærdiggørelse og kritik, ser vi også en mangfoldighed af billeder: I interaktionsanalyserne ses magtformer, som ellers er vanskelige at få øje på (Storgaard), og i analyserne af ledernes kritisk-moralske dømmekraft (Kierk, Nielsen og Sommer) ses utallige, og på nogle måder selvmodsigende, kombinationer af moralske og styringsmæssige henvisninger. Begge analyser peger på at ledelse foregår inden for de styringsmæssige rammer, som nu engang er der, men at den reflekteres, argumenteres og ageres vidt forskelligt. Også her sættes governance-systemets hierarkiske og lineære tænkning og praksis under kritik: De styrende kan meget vel mene, at de styrer mere præcist og detaljeret – sådan ser beskrivelser, opskrifter og analyser også ud (Moos, 2016), men sådan opfattes og efterleves de ikke på organisations- og aktørniveau, for her betyder værdier, kulturen og normer meget for refleksion og praksis.

Det skal tilføjes at teorier om organisationers og aktørers funktioner og relationer ikke er udfoldet i analyserne. Her kan man arbejde videre ud fra de fyldige organisationsteorier og ledelsesteorier og professionsteorier.

Hvorfra stammer glidningerne?

Det er vor iagttagelse og formodning, at der forekommer flere glidninger i dag, end tidligere. Analyserne peger på, at det kunne hænge sammen med at vi i de seneste 20-30 år oplever en stigende aktivitet fra de transnationale agenturer, som producerer flere nye idéer og sociale teknologier, f.eks. internationale sammenligninger á la PISA, som får stigende politisk-administrativ opmærksomhed på stats- og kommunalt niveau. Dermed skabes der større afstande mellem afsenderne (f.eks.: OECD, Europa Kommissionen) og modtagere (organisationer og aktører) og dermed mindre gennemskuelighed i

udviklingen og de politiske og retningsgivende initiativer og beslutninger. De transnationale agenturer spiller sammen med globale konsulenthuse, som Pearson (se kort omtale i Præludiet). De udfolder vidtrækkende digitaliseringsbestræbelser, som spiller sammen med den dagligdags digitalisering, vi er ved at vænne os til. Dertil kommer den øgede fokus på international evidens og bedst praksis, hvor der i alle tilfælde er stor afstand mellem afsender og modtager.

Den internationale udvikling har uden tvivl været medvirkende til at den danske uddannelsespolitik bliver mere topstyret og detaljeret i rammer, målsætning og målinger. På disse områder omgås det kommunale niveau igennem en effektiv kontrakstyring. Denne udvikling er fulgt op af et intensivt diskursarbejde og udformning af sociale teknologier som f.eks. i 'what works' og 'bedst praksis', der oftest bygger på de internationale impulser. Denne internationale styring er, selv om den formelt har form som soft governance, meget virkningsfuld, fordi så mange kilder og afsendere har samme uigenemskuelige budskab. Denne udvikling kan meget vel have som effekt, at aktørerne må agere i overensstemmelse med de givne mål og rammer, men ud fra helt lokale motiver, når de implementerer retningslinjerne. Dermed kunne tendensen til at aktørerne lægger megen vægt på deres 'world view' de normative og moralske retningslinjer i deres legitimering af praksis.

Analyser viser, at aktørerne ikke er passive modtagere af idéer. De er tværtimod aktive medskabere af de lokale fortolkninger og bearbejdning/'gøren' af idéerne, f.eks. i ansvarliggørelse og selvledelse. Aktiviteten fører måske ikke til enten følgagtighed/tilpasning eller selvstændighed/autonomi, som der har været en tendens til at mene i styringsdiskussioner. Oplevelsen af at være et aktivt, selvledende, subjekt, der bygger sine refleksioner og praksis på egne moralske retningslinjer og verdensanskuelse, skjules og trues måske mere i dag end tidligere af de mest anvendte governance-/translationsteknikker. Sociale teknologier og governmentalitet synes at være effektive glidningsmekanismer, fordi de splitter refleksion fra praksis: Praksis gøres til åndløs følgen af de sociale teknologiers opskrifter eller manualer, medens refleksionerne ligger andre steder, hos styrende agenter eller agenturer.

De teorier, vi har brugt fordi de bringer vore analyser nærmere på at forstå praksis og aktører, må imidlertid videreudvikles. Vi mangler således at forstå, hvordan og på hvilke grundlag aktørernes verdensanskuelse og moralske argumentationer udvikler sig – i relation til pragmatisk sociologis begreber og metode - og parallelt hermed aktørernes motivationen og værdierne i policy bearbejdning – i relation til Policy Enactment teorien.

Et spørgsmål er, om moral og motivation dannes og udvikler sig helt adskilt fra den styring, aktørerne er objekter og subjekter for?

Referencer

- Andersen, N. Å., & Born, A. W. (2001). *Kærlighed og omstilling. Italesættelsen af den offentligt ansatte*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Ball, S. J., Maguire, M., & Braun, A. (2012a). *How Schools do Policy. Policy Enactment in Secondary Schools*. New York: Routledge.
- Ball, S. J., Maguire, M., & Braun, A. (2012b). *How Schools do Policy. Policy Enactments in Secondary Schools*. London: Routledge.
- Bell, S. (2012). Where are the institutions? The Limits of Vivien Schmidt's Constructivism. *British Journal of Political Science*(42), 714-719.
- Biesta, G. J. J. (2013). *Demokratilæring i skole og samfund - uddannelse, livslang læring og medborgerskabets politik*. Aarhus: Klim.
- Blase, J., Blase, J., Anderson, G. L., & Dungan, S. (1995). *Democratic Principals in Action. Eight Pioneers*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Carney, S. (2008). Negotiating Policy in an Age of Globalization: Exploring Educational "Polyscapes" in Denmark, Nepal, and China. *Comparative Education Review*, 53(1), 63-88.
- Coburn, C. E. (2004). Beyond decoupling: Rethinking the relationship between the institutional environment and the classroom. *Sociology of Education*, 77, 211-244.
- Coburn, C. E. (2005). Shaping teacher sensemaking: School leaders and the enactment of reading policy. *Educational policy*, 19(3), 476-509.
- Cort, P., & Larson, A. (2016). *In the aftermath of the Danish PIAAC results: a transnational technology of governance without consequence?* Paper presented at the ESREA, Maynooth, Ireland.
- Dean, M. (1999/2006). *Governmentality. Magt og styring i det moderne samfund*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Dewey, J. (1916/2005). *Demokrati og uddannelse*. Aarhus: Klim.
- Foucault, M. (1972). *The Archeology of Knowledge*. London: Tavistock.

- Foucault, M. (2001/1978). Governmentality. In J. D. Faubion (Ed.), *Power –Essential Works of Foucault 1954 – 1984*. London: Penguin Press.
- Hellesnes, J. (1976). *Socialisering og teknokrati*. København: Gyldendal.
- Kemp, P. (2013). *Verdensborgeren. Pædagogisk og politisk ideal for det 21. århundrede*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Louis, K. S. (2003). Democratic Values and Schools. In J. MacBeath & L. Moos (Eds.), *Democratic Learning*. London: RoutledgeFarmer.
- Moos, L. (2006). Leadership for Learning: Reflection on democratic purposes. *Leading & Managing*, 12(2), 64-72.
- Moos, L. (2007). Om demokratisk dannelse og sociale teknologier i folkeskolen In L. Moos, K. B. Braad, K. Kofod, P. F. Laursen, L. Holm, J. B. Krejsler, N. Kryger, B. Ravn, H. Knudsen, K. M. Bovbjerg, & M. S. Sørensen (Eds.), *Nye sociale teknologier i folkeskolen - kampen om dannelsen*. Frederikshavn: Dafolo.
- Moos, L. (2008). School leadership for 'Democratic Bildung': fundamentalist beliefs or critical reflection? *School Leadership and Management*, 28(3), 229-246.
- Moos, L. (2016). *Pædagogisk ledelse i en læringsmålstyret skole?* København: Hans Reitzels Forlag.
- Otto, L. (2006). Foucaults "governmentalitetsteori". Styringsteknologi og subjektivitet. Arbejdsrapport 1. udkast.
<http://etnologi.ku.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Governmentality.pdf>
- Downloaded 12.05.2018.
- Rose, N. (1999/1989). *Governing the Soul: The shaping of the private self*. London: Free Association Books.
- Røvik, K. A. (2007). *Trender og translasjoner. Ideer som former det 21. århundrets organisasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Røvik, K. A. (2011). From Fashion to Virus: An Alternative Theory of Organizations' Handling of Management Ideas. *Organization Studies*, 32(5), 631-653.
- Schmidt, V. A. (2012). A Curious Constructivism: A Response to Professor Bell. *British Journal of Political Science*(42), 705-706.
- Steiner-Khamsi, G. (2014). Cross-national policy borrowing: understanding reception and translation. *Asia Pacific Journal of Education*, 34(2), 153-167.

Wahlström, N., & Sundberg, D. (2017). Discursive institutionalism: towards a framework for analysing the relation between policy and curriculum. *Journal of Educational Policy*, <http://dx.doi.org/10.1080/02680939.2017.1344879>.